

УДК 316

С.І. ГРІНЧЕНКО

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто основні вектори наукової дискусії щодо поняття “суспільний потенціал”. Визначено основні дефініції цього поняття, його інтегральну сутність. Запропоновано авторський підхід до визначення поняття “суспільний потенціал”. Розроблено структурну модель суспільного потенціалу.

***Ключові слова:** соціальність, гуманізація, соціальний потенціал, демократизація суспільства, суспільний розвиток, модернізація суспільства.*

Суспільний потенціал – це ключове надбання суспільства. Без його осмислення, виявлення, систематизації неможливо оптимізувати управління соціальним і культурним розвитком України.

Чим краще розвинений суспільний потенціал, тим більше національне багатство країни, тим швидший розвиток нації. Тому громадські, політичні, корпоративні, профспілкові, духовні, наукові, освітні та інші інститути, через які реалізується суспільний потенціал, мають величезну самостійну цінність. Їх знищення, деформація, зниження їх ролі мають у край негативні наслідки для нації та суспільства і, зрештою, можуть завдати не лише ідеологічного, а й матеріального збитку всьому суспільному устрою країни, усій нації.

Сьогодні Україна поки що зберігає залишки суспільного потенціалу, створеного СРСР, а також продукує розвиток його нових форм, що видно з даних Державного управління статистики, які ілюструють кількісний стан такого потенціалу.

Держава як інститут, створений нацією й суспільством, безпосередньо зацікавлена в розвитку суспільного потенціалу та інститутів, які його підтримують. Прямий обов’язок держави, як мінімум, – створити сприятливі умови для розвитку суспільного потенціалу.

Проблемна ситуація, пов’язана з визначенням стратегії виходу країни з тривалої кризи, підводить до думки про те, що серед чинників розвитку країни суспільний потенціал посідає далеко не останнє місце. Актуалізується науковий дискурс щодо обґрунтування вітчизняною соціологією концепції суспільного потенціалу, звернення до нього та необхідності аналізу його стану й визначення гідних шляхів його реалізації.

Таким чином, наукова проблема публікації полягає в суперечності між, з одного боку, реальною потребою в науковому осмисленні особливостей розвитку та реалізації соціального потенціалу українського суспільства як чинника стійкого розвитку України, а з іншого – відсутністю цілеспрямованого вивчення суспільного потенціалу в українському соціологічному знанні.

Це робить аналіз сучасного суспільного потенціалу важливим, оскільки він може бути базисом для коригування та розробки результативно орієнтованої соціальної політики, планування практичних дій у галузі кадрового забезпечення, виробничих та інвестиційних заходів, формування спеціалізованих державних і регіональних програм, спрямованих на розширене відтворення суспільства.

Об'єкт дослідження – теоретичні засади дослідження суспільного потенціалу.

Предмет дослідження – основні характеристики інтерпретації поняття “суспільний потенціал” у соціологічній науці.

Мета статті – визначити теоретико-методологічні засади дослідження суспільного потенціалу; уточнити характеристики інтерпретації поняття “суспільний потенціал” у соціологічній науці та розробити його структурну модель.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- розглянути історію розвитку основних соціально-філософських уявлень щодо понятійного апарату досліджень суспільного потенціалу;
- обґрунтувати роль і значення суспільного потенціалу в регулюванні соціальних процесів в умовах суспільства, що трансформується;
- проаналізувати основні підходи до дослідження суспільного потенціалу;
- визначити специфічні характеристики цього теоретичного концепту та розробити структурну модель суспільного потенціалу.

Як зазначають науковці, багато базових понять, що характеризують потенціал суспільства, є або дискусійними, або невизначеними. Аналізуючи соціально-філософські уявлення про соціально-регулятивні можливості суспільного потенціалу, зауважимо, що в сучасних наукових дискусіях немає принципів відмінностей між суміжними поняттями “людський капітал” і “суспільний потенціал”. Між тим, різниця у трактуванні цих понять існує як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Відмінність між поняттями “соціальний капітал”, “суспільні ресурси”, “суспільний потенціал” важливо розуміти, передусім, для того, щоб використати увесь спектр суспільного потенціалу і його інститутів в інтересах національного розвитку. Розкриємо провідні вектори цього дискурсу.

Упродовж тривалого періоду часу (1960–1970-ті рр.) соціогуманітарні дослідження людини привели до затвердження концепцій “суспільних ресурсів” (human resources) (В. Оучі, Ф. Тейлор, Е. Шейн) і “людського капіталу” (human capital) (Г. Беккер, М. Блауг, С. Кузнец, С. Фішер, Т. Шульц), які здобули велику популярність у світі як у прямій формі, так і в модифікаціях (концепції “символічного капіталу”, “твердого ядра”).

Серед моделей розвитку суспільства середини ХХ ст. домінували ті, в яких основний акцент було зроблено на економічне зростання і способи його прискорення. Для трактувань “людського капіталу” найбільш прийня-

тним був економічний вимір. Вважалося, що досягнення економічного зростання автоматично визначає прогрес у розвитку особистості й суспільства в цілому. Для цих концепцій, які зберігають своє значення для практики соціоекономічного проектування й нині (зокрема, стратегії соціально-економічного розвитку Росії до 2020 року: “Стратегії 2020”), характерний розгляд людини лише як ресурсу для досягнення певної мети, що має сенс поза самою людиною, – економіки, політики, зміцнення або трансформації соціальних інститутів тощо.

Науковими дослідженнями було доведено, що економічне розуміння людини як “людського капіталу”, пов’язаного з отриманням потоку прибутків завдяки ефективності вкладень у розвиток професійних якостей його носія, є важливою, проте не єдиною формою розвитку суспільства в системі ринкових відносин. Надалі визначено, що формула “економічне зростання” = “розвиток суспільного потенціалу” не виправдала себе і втілилася в наростанні соціально-політичних криз і зубожіння населення. Такий підхід зазнав критики ще у 1989 р. (Т. Фролов) [8]. Сьогодні орієнтація виключно на “суспільні ресурси” та “людський капітал” уже не може застосовуватися як підхід, що дає цілісне уявлення про особистість і її суспільні перспективи.

Тому в кінці ХХ ст. найпривабливішою стала концепція розвитку людського потенціалу, основна мета якої – реалізація потреб і спрямувань людей, отже, тут слід оперувати категорією “людський потенціал”, а не “людський капітал” [7]. Таким чином, проблематика дослідження категорії “людський потенціал” значно розширюється, залишаючись цілком прагматичною й пов’язаною із соціально-економічною сферою, набуває ключового значення для сучасного гуманітарного знання.

Розглянемо найважливіші, на наш погляд, визначення поняття “потенціал”. Усі вони різною мірою характеризують потенціал як особливого роду цілісність.

Термін “потенціал” (від лат. *potens* – сила, потужність) починає впроваджуватися у французькому гуманітарному знанні на початку ХІХ ст. У працях французьких науковців термін *potentiel* означає “що може”, буквально “що може бути”. [6]. У словнику іншомовних слів І.А. Васюкова термін “потенціал” тлумачиться як “потужність, сила” [3]. У Великій радянській енциклопедії наведено визначення терміна “потенціал” без виділення його видів як “засоби, запаси, джерела, наявні і що можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певної мети держави в певній галузі” [1].

Отже, поняття потенціалу стосується життєдіяльності соціуму. Носієм потенціалу є суспільний суб’єкт. Потенціал характеризує стан суб’єкта з погляду можливості здійснювати діяльність певного виду та якості. Ці можливості створюються суспільством у ході його історичного розвитку, визначаються комплексом різних чинників у їх єдності та взаємозв’язку. Суспільна діяльність є процесом реалізації потенціалу. На рівні індивідуального потенціалу особистість вважають фахівцем, професіоналом, коли

вона має необхідні знання й навички, тобто певний потенціал, що дає їй можливість якісно виконувати свою роботу. Від особистості, наділеної “потенціалом”, очікують фахового виконання робочих обов’язків. Це дуже важливий момент: потенціал завжди пов’язаний з очікуваннями. Тобто, якщо людина не виправдала очікування, це означає, що їй або завадили, або її потенціал визначений неправильно.

Дослідження різноманітних аспектів поняття “потенціал” має у вітчизняній науці давні традиції. Найповніше сутність поняття “потенціал” визначено наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. У цей період вийшло чимало публікацій за різними аспектами цієї тематики: вивчали проблеми оцінювання потенціалу; вказували на існування значних відмінностей у визначенні самого поняття “потенціал”, його сутності, складу й співвідношення з іншими, суміжними категоріями.

У широкому значенні термін “потенціал” розглядають як межу суспільного пізнання (К.М. Міско), сукупність наявних засобів у певній сфері (А.Н. Азріліян), управлінській та виробничий потенціал (А.Н. Люкшинова), якість життя (Т.Ф. Рябова). Ці ключові терміни орієнтують на досить широке змістовне визначення понять, об’єднаних актуальним дослідницьким і практично орієнтованим змістом, який включає категорія “потенціал суспільства”.

У сучасних дисертаційних роботах поняття потенціалу охоплює геополітичну сферу, а також екзистенціальні та феноменологічні аспекти суспільного буття.

Таким чином, поняття людського потенціалу, на наш погляд, є інтегральним, воно вдало відтіняє і такий аспект сучасного суспільного буття, як його принципова відкритість, незавершеність на певному етапі життєдіяльності.

У деяких дослідженнях нерідко сплутують поняття потенціалу суспільства і ресурсів суспільства, що призводить до їх ототожнення, а отже, і неправильного визначення характеристик конкретного потенціалу. Ресурси є наявними, вже використовуваними можливостями. Заслуговує на увагу підхід Т.Г. Храмцової до визначення потенціалу. У її інтерпретації “потенціал – це не лише і не просто кількість ресурсів, а й зосереджені в них можливості розвитку системи в заданому напрямі. Можливості мають бути реалізовані. Як у механіці потенційна енергія реалізується в кінетичну, так і в суспільстві реалізація потенціалу знаходить втілення в результатах діяльності” [5]. Таким чином, Т.Г. Храмцова обґрунтовує логічний ланцюжок: “потенціал – ресурси – результат”. Таке визначення поняття “потенціал” можна застосовувати в контексті теорії модернізації.

Аналіз наведених дефініцій дає можливість констатувати, що вони визначають потенціал на макрорівні, рівні індивіда. Також можна відзначити інтегральну сутність цього поняття. Розглянемо можливість його використання щодо аналізу життєдіяльності суспільства на макрорівні.

Частина науковців вважає, що суспільний потенціал великих соціальних спільнот не є сумою потенціалів конкретних особистостей. Так, на думку

Т.Н. Заславської, суспільний потенціал є категорією, що характеризує: “готовність і здатність національної спільноти до активного саморозвитку, своєчасної й адекватної відповіді на множинні виклики зовнішнього середовища й успішної конкуренції з іншими суспільствами” [2]. Таким чином, учена говорить про національну зумовленість суспільного потенціалу. Дослідниця вважає, що на рівні елементарної одиниці людського потенціалу можна говорити про людській капітал особистості (економічний вимір трактування “капіталу особистості” введений П. Бурдьє; розробки історії людської повсякденності в дусі школи “Анналів” тощо), а от на рівні національного суспільства можна говорити про творення певної якості – “суспільного потенціалу”.

Фактично з такою точкою зору погоджується І.В. Соболева, але, на її думку, якщо сукупний “людський потенціал” – не сума індивідуальних потенціалів, то сукупний загальнолюдський капітал можна звести до “суми індивідуальних людських капіталів” [4].

А. Сен, розробляючи категорію “потенціал” у контексті концепції “людського розвитку” (human development), використав підхід “з погляду можливостей” (capability approach) й обґрунтував положення про те, що процес розвитку – це не зростання тільки матеріального або економічного добробуту, а розширення можливостей людини, під яким розуміють “велику свободу вибору, ... мети і способу життя, якому індивіди віддають перевагу”. Згідно з висновками А. Сена, економічне зростання може сприяти людському розвитку тоді, коли воно не лише забезпечує підвищення доходу на душу населення, а й дає змогу мати достатній рівень державних витрат, які інвестуються в соціальну сферу (а не в озброєння!) [7], а також супроводжується справедливим розподілом ресурсів в економіці.

Недостатній рівень державних витрат на соціальні цілі – освіту, охорону здоров’я, науку, культуру, соціальне забезпечення, охорону довкілля – є чинником, що негативно впливає на процеси розвитку людського капіталу і підвищення якості життя населення.

Практичного впровадження концепція А. Сена набула в розробці індексу людського потенціалу, представленого в щорічних доповідях Програми розвитку ООН (ПРООН). Основними критеріями діагностики ПРООН є: середня тривалість життя при народженні, рівень грамотності та рівень життя населення країн світу, який оцінюється за ВВП на душу населення, та інші вагомні показники.

Отже, потенціал національного суспільства – це інтегральна форма різномірних реальних і латентних якостей членів національного суспільства, що відбиває рівень та можливості реалізації проектів модернізації в національному суспільстві за наявності певних природно-екологічних і соціально-економічних умов.

Яким чином відбувається кумулятивне нагромадження якісних характеристик суспільного потенціалу як загальносуспільного надбання, що передається новим поколінням?

Соціум має певний потенціал, елементарними одиницями якого є як окремі колективи, так і цілі спільноти. У процесі життєдіяльності соціуму створюється людський потенціал колективу, спільноти, який за своєю якістю перевершує потенціали окремих особистостей (окремі особистості можуть долучатися до діяльності групи, об'єднання й вибувати з них, проте створений за їх участю груповий потенціал залишається). Спільноти, взаємодіючи одна з одною, створюють людський потенціал вищою рівня, потенціал країни, держави, суспільства в цілому. Так створюються, взаємодіють, взаємно посилюються або взаємно послаблюються різні суспільні потенціали, або різні рівні єдиного сукупного людського потенціалу.

Потенціал соціуму має два рівні: перспективний потенціал і ситуативний потенціал.

Вважаємо, що на соцієтальному рівні можна виділити чотири види потенціалів, кожен з яких існує відносно незалежно від інших, але в певних обставинах може взаємодіяти з ними: особистісний потенціал; груповий (потенціал соціальних груп, колективів, діяльність яких здійснюється в організаційних межах в обмеженому соціальному просторі); потенціал різних соціальних спільнот (соціально-демографічних, соціально-територіальних, соціально-професійних, соціально-класових, життєдіяльність представників яких не регламентована формальними й неформальними організаційними межами та проходить у різних точках, полях соціального простору); людський потенціал усього населення країни як особливої соціальної цілісності. Останній з названих потенціалів – один з видів людського потенціалу і не тотожний сукупному людському потенціалу суспільства (див. табл.).

Таблиця

Рівні й види суспільного потенціалу

ПОТЕНЦІАЛ СОЦІУМУ			
<i>Перспективний</i>		<i>Ситуативний</i>	
<i>Особистості</i>	<i>Груп</i>	<i>Спільнот</i>	<i>Загальнолюдський</i>

Потенціал соціуму за своїм змістом має багатосферну і багаторівневу структуру і включає виховний, фізичний, матеріальний, інтелектуальний, виробничий, організаційний, духовно-моральний, правовий, соціокультурний, особистісний, груповий, професійний, освітній та інші потенціали.

Можна погодитися з Т.І. Заславською в тому, що людський потенціал – найінертніша із соцієтальних характеристик суспільства, бо він “закріплений у фізичних і духовних якостях громадян, значна частина яких залежить від генофонду країни, умов соціалізації нових поколінь і особливостей національної культури. Характер менталітету, структура цінностей, типи осіб порівняно слабо змінюються упродовж життя людей, значною мірою передаються від покоління до покоління” [2].

Властива людському потенціалу інертність призводить до того, що він не здатний швидко змінюватися й адаптуватися до трансформацій різних сфер суспільної діяльності.

Інертність людського потенціалу, його нездатність до швидких змін може за певних обставин ставати і його сильною стороною. Коли людський потенціал спільнот досить високорозвинений, його якісні характеристики не так просто змінити. Якості потенціалу як цілісності зберігаються до того моменту, доки зберігається його ядро, тобто комплекс розвинених систем потреб, здібностей і задатків, контактів з його носіями, серед яких особливу роль у підтримці та розвитку потенціалу відіграють його лідери.

Ніякі революції та реформи в суспільстві не можуть мати успіху, якщо не активізують суспільний потенціал, не створять умови для підвищення освіти, культури, кваліфікації, реалізації творчих сил громадян.

Відштовхуючись від аналітичного огляду, поданого вище, пропонуємо погляд на категорію “суспільний потенціал сучасного суспільства” як на певну соціально-біологічну цілісність, яка включає такі компоненти: демографічна; компонента здоров’я; освітня; трудова; культурна; громадянська; духовно-моральна.

Це визначення соціального потенціалу дало змогу побудувати структурну модель соціального потенціалу молоді, що включає ряд субпотенціалів (див. рис).

Рис. Структурна модель суспільного потенціалу

На нашу думку, соціальний потенціал необхідно розглядати як цілісну структуру, що має внутрішню єдність. Ця структура складається з окремих компонентів – субпотенціалів. Гармонійний розвиток суспільного потенціалу можливий тільки тоді, коли соціальні інститути, включаючи, передусім, державу, активізують використання всіх елементів соціального потенціалу, а не тільки його окремих складових.

Висновки. Здійснений науковий аналіз дає можливість інтегрального обґрунтування категорії “суспільний потенціал”. Категорія “суспільний по-

тенціал” у соціальному знанні в методологічному плані є дуже продуктивною, проте, на жаль, нечасто вживаною. Разом із тим, ця категорія має бути провідною при розробці як перспектив, так і цілісної стратегії розвитку країни на найближчі десятиліття.

Науковці застосовують цей термін на всіх основних рівнях соціологічного аналізу (макрорівні, середньому рівні, мікрорівні). У зв'язку з цим можна зробити висновок, що це багатомірне явище набуде всебічного обґрунтування тільки при поєднанні зусиль представників різних напрямів соціології та її шкіл. Вважаємо, що дослідження соціального потенціалу ще тільки на початку шляху, а тому потрібні міждисциплінарні дослідження різних суспільних наук.

Проблема людського потенціалу в науковому аспекті є комплексною, міждисциплінарною, включає як теоретико-методологічні, прикладні дослідження, так і технологічні аспекти, впроваджувальну діяльність. З погляду соціальної практики, її розв'язання передбачає опрацювання переходів від теорії питання до технологій експертної, соціально-проектувальної, освітньої, нормотворчої й іншої роботи. Тут недостатньо наукового дискурсу, потрібен широкий діалог з державними структурами і громадянським суспільством.

Загальносуспільним завданням стає чітке, недвозначне спрямування ресурсів на розвиток людського потенціалу і створення умов для його прояву в сьогоденні й майбутньому. З цього випливає, що нагальною потребою стає відстеження поточної ситуації саме з цієї позиції і визначення “вузьких місць”, розробка програм і проектів їх ліквідації. Ця тематика має бути провідною при розробці як перспектив, так і цілісної стратегії розвитку країни на найближчі десятиліття.

Список використаної літератури

1. Большая Советская Энциклопедия. – М., 1977. – Т. 20. – С. 428.
2. Заславская Т.Н. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе / Т.Н. Заславская // *Общественные науки и современность*. – 2005. – № 3.
3. Словарь иностранных слов / под ред. И.А. Васюкова. – М. : Астрель, 2005. – 992 с.
4. Соболева И.В. Человеческий потенциал российской экономики. Проблема сохранения и развития / И.В. Соболева. – М., 2007. – С. 12.
5. Ускова С.И. Экономический потенциал предприятия как основа предпринимательской деятельности [Электронный ресурс] / С.И. Ускова. – Режим доступа: www.science-bsea.narod.ru/2006/ekonom_2006_2/uskova_ekonom.htm.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер ; пер. с нем. О.Н. Трубачева ; под ред. проф. Б.А. Ларина. – М. : Виктория Плюс, 2008. – 432 с.
7. Человеческий потенциал. Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB.
8. Человеческий потенциал: опыт комплексного подхода / под ред. И.Т. Фролова. – М., 1999.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2013.

Гринченко С.И. Теоретико-методологические принципы исследования общественного потенциала современного общества

В статье рассмотрены основные векторы научной дискуссии относительно определения понятия “социальный потенциал”. Определены основные дефиниции данного понятия, его интегральная сущность. Предложен авторский подход к определению понятия “социальный потенциал”. Разработана структурная модель социального потенциала.

Ключевые слова: *социальность, гуманизация, социальный потенциал, демократизация общества, общественное развитие, модернизация общества.*

Grincenko S. Theoretical and methodological principles of research of public potential of modern society

The article contains determination of parameters of estimation and diagnostics of social potential of modern society. General factors are certain social in area of sociology. The structural model of social potential is worked out.

Key words: *humanity, humanizing, social potential, democratization of society, development, modernisation.*